

УДК 37.013.3

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.66-1.4>**Т. Д. Побоча**старший викладач кафедри виховання, культури здоров'я, професійної та позашкільної освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ НАПЕРЕДОДНІ «ПЕРЕБУДОВИ» (70-ТІ РР. ХХ СТ)

У статті констатовано, що освітніми законами України останніх років актуалізовано питання розвитку післядипломної, зокрема педагогічної освіти, успішний розвиток якої вбачається в урахуванні попереднього досвіду вчених освітньої галузі та педагогів-практиків. З огляду на сучасні праці вчених та архівні матеріали роботи інститутів підвищення кваліфікації вчителів у публікації здійснено спробу узагальнення практичного досвіду діяльності визначених освітніх закладів у 70-ті рр. ХХ ст. Проведене дослідження визначеної проблеми дало змогу зробити узагальнення щодо значного посилення у підготовці вчителів розглядуваного періоду ідеологічного компоненту. Було простежено прагнення керівних освітніх установ до всебічного та системного унормування змісту післядипломної педагогічної освіти, що позначено ухваленням низки документів нормативно-правового характеру (партійні та урядові рішення, накази, постанови колегій Міністерства освіти СРСР та Міністерства освіти УРСР).

Зазначено, що у змісті освіти на цей час відбувалися зміни у співвідношенні науково-теоретичних та методичних знань. Значну увагу під час курсової підготовки приділяли методичній роботі вчителя, удосконаленню його педагогічної майстерності та поліпшенню методики викладання окремих предметів. Серед провідних форм методичної роботи визначено індивідуальну самостійну роботу, шкільні і міжшкільні, районні (міські) методичні об'єднання, районні, міські, обласні семінари, семінари-практикуми. Наголошено, що саме у цей час почали системно впроваджувати поетапну післядипломну освіту (докурсову та курсову).

З огляду на сучасні тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти зроблено припущення, що акцентування у підготовці вчителя лише на методичному аспекті (який нині має назву «педагогічні технології») за рахунок зменшення уваги щодо збагачення знань вчителів новітніми досягненнями науки і техніки (навіть за умов відмови від зайвої ідеологізації), що мало місце саме у 70-ті рр. ХХ ст., матиме негативні результати. Підкреслено, що сучасним педагогам-методистам варто врівноважити теоретичний та практичний компоненти у змісті післядипломної педагогічної освіти, зважаючи на досвід її попереднього розвитку.

Ключові слова: зміст освіти, підвищення кваліфікації вчителів, післядипломна педагогічна освіта, історико-педагогічна ретроспектива.

Постановка проблеми. Знаковою тенденцією останнього десятиліття став перехід науково-педагогічного дискурсу від констатації кризового стану сучасної освіти до визначення її модернізаційних змін. Останні нині мають тенденцію значного пришвидшення. Крім остаточного визнання провідною тенденцією розвитку освіти її європейського спрямування, варто наголосити на наявності дій практичного характеру, передусім, у нормативно-правовій сфері. Освітніми законами України останніх років актуалізовано питання розвитку післядипломної, зокрема педагогічної освіти, яку також розглядають відповідно до світових підходів як різновид освіти дорослих. Отже, сучасний розвиток освіти з певною умовністю можемо співвіднести з іншим періодом розвитку освіти, що припадає на часи «перебудови» (80-ті рр. ХХ ст.), після якої Україна здобула свою державну незалежність та стала вибудовувати власну освітню систему. Водночас саме у 70-х рр. ХХ ст. було ухвалено низку нормативно-правових актів, якими визначався подальший розвиток системи серед-

ньої освіти, а отже, і післядипломної освіти вчителів. Тому вважаємо доцільним вивчення дієвості регуляторних актів визначеного періоду з огляду на аналогічні процеси сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення, розвитку та функціонування системи післядипломної педагогічної освіти представлена в науковому дискурсі сучасності працями С. Крисюка, А. Кузьмінського, В. Олійника, Н. Протасової, П. Пуховської, В. Пуцова, Т. Сорочан, Т. Суценко, Є. Чернишової та ін. Вчені доводять широкомасштабність змін у післядипломній освіті, що відбувається практично на наших очах. Водночас власне 70-ті рр. ХХ ст. переважно залишаються поза ретельною увагою науковців через особливість самого періоду, який О. Сухомлинська визначає як «закручування гайок, формування застійних явищ» [5, с. 19]. Науковець підкреслює: «Педагогічна наука цього періоду, як і всі інші, пристосувалася до консерваційних і стагнаційних процесів, ідеологічно законсервувалась і вільно оперувала радянською термінологією, і,

зокрема, обов'язковими посиланнями на твори класиків марксизму-ленінізму й тогочасних керівників держави (Л. Брежнєва)» [5, с. 20]. Погляд на практичний досвід роботи інститутів підвищення кваліфікації вчителів, на нашу думку, дасть змогу з'ясувати, які змістові форми, що мали місце у цей час, продовжують функціонувати, а так, припускаємо, сприяють сучасному гальмуванню розвитку післядипломної педагогічної освіти.

Мета статті. Головною метою публікації є узагальнення практичного досвіду діяльності інститутів удосконалення кваліфікації вчителів у 70-ті рр. ХХ ст. задля встановлення провідних форм їхньої методичної роботи.

Виклад основного матеріалу. Розуміючи масштабність реформування школи на початку 70-х рр. ХХ ст. (перехід навчання за новими планами та програмами), МО УРСР видало окремий наказ «Про підвищення кваліфікації вчителів шкіл працюючої молоді у зв'язку з переходом на нові навчальні плани та програми» (№ 56 від 06.04.1970 р.) [6]. Документом приписувалося терміново провести навчання для різних категорій педагогічних працівників: для вчителів, які працюють у вечірніх школах за основним місцем роботи (місячні курси), за сумісництвом (двотижневі) та для керівників цих закладів освіти (одноденні семінари). Головна увага у цьому навчанні мала бути приділена питанням «підвищення науково-теоретичного рівня вчителів, ознайомленню їх із найновішими досягненнями науки, техніки і культури, а також найбільш ефективними методами навчально-виховної роботи» [6, с. 5].

Потреба в масовій підготовці вчителів для роботи за новими програмами спонукала до значної активізації літньої форми навчання на курсах підвищення кваліфікації вчителів. Звернення до змісту цих занять переконує, що пріоритетними в підготовці вчителів були ідейно-політичний та методичний напрями. Цей напрям було затверджено постановою колегії МО України, яка затвердила «Положення про методичну роботу з учителями загальноосвітніх шкіл Української РСР» (від 25.11.1970 р.) [7]. Постановою наголошувалося, що ця робота спрямована на «підвищення ідейно-теоретичного і наукового рівня та удосконалення педагогічної майстерності працівників шкіл, поліпшення методики викладання» [7, с. 3], задля забезпечення високої ефективності навчально-виховного процесу в школі.

У вказаній постанові окреслено завдання методичної роботи, які і становили зміст підвищення кваліфікації вчителів у методичній системі (індивідуальна самостійна робота; шкільні і міжшкільні, районні (міські) методичні об'єднання; районні, міські, обласні семінари, семінари-практикуми): сприяння вивченню марксистсько-ленінської теорії з питань навчання і виховання, постанов Партії

і Уряду про школу та опануванню теоретичними питаннями відповідної галузі за фахом; вивчення та впровадження в практику роботи досягнень педагогіки, психології і окремих методик передового досвіду; оволодіння новими найбільш досконалими методами і прийомами навчання, уміннями і навичками організації практичних і лабораторних робіт, проведення екскурсій, використання технічних засобів, виготовлення саморобних наочних посібників, проведення гурткової роботи, здійснення профорієнтаційної роботи тощо [7, с. 4].

Наступним документом, що регулював підвищення кваліфікації вчителів, стало «Положення про обласний (міський) інститут удосконалення вчителів» (1971 р.) [8]. Цей документ складається з кількох розділів, які описують зміст та основні форми роботи інституту, структуру інституту, керівництво і персонал інституту, вчену раду інституту, кошти та звітність інституту. Відповідно до зазначеного у другому розділі, змістом роботи інститутів є проведення навчальних занять (курси, семінари, лекції тощо), методична підтримка різного рівня методичних об'єднань, організація самоосвіти вчителів та вивчення/впровадження передового педагогічного досвіду. Вважаємо важливим те, що власне змістове насичення навчання в цьому розділі не визначено, лише у першому розділі (Загальні положення) підкреслено, що керівними документами у роботі інститутів є «партійні і урядові рішення, накази і вказівки Міністерства освіти СРСР, Міністерства освіти УРСР та відповідного обласного (міського) відділу народної освіти» [8, с. 34]. Отже, на інститути покладалися організаційно-методичні завдання, зміст яких скеровувався державними установами. Зазначимо і те, що змінюється власна назва цих інститутів: якщо до цього часу вони мали назву «Інститути удосконалення кваліфікації вчителів», то слово «кваліфікація» у назви зникає.

Методичний напрям було затверджено матеріалами ХХІV з'їзду КПРС (з 30.03 по 09.04.1971 р.), який проголосив створення нової спільності людей – радянського народу. Завдання переходу до загальної середньої освіти визначало зміст підвищення кваліфікації вчителів у 1971–1972 н.р., поряд із тим серед пріоритетних завдань було «удосконалення ідейно-виховної роботи шкіл, посилення виховної роботи в процесі викладання основ наук; поліпшення позакласної і позашкільної роботи, популяризація специфічних форм виховної роботи (ленінські музеї, кімнати слави тощо)»; «виховання в учнів комуністичних переконань при вивченні основ наук; поліпшення трудового навчання й виховання та профорієнтаційної роботи в школах; піднесення рівня самоосвітньої роботи педагогічних кадрів» тощо [10, арк. 2–3].

Привертає увагу й той факт, що чи не вперше до підготовки вчителів висувалася вимога з розвитку їхньої творчої ініціативи шляхом «залучення до опрацювання актуальних проблем теорії і практики навчально-виховної роботи» [10, арк. 3].

Зміст навчання визначався вимогою щодо поєднання ідеологічної, науково-теоретичної і методичної підготовки вчителів до «успішного виконання складних завдань навчання і виховання підростаючого покоління» [10, арк. 3].

Головними завданнями, які стояли перед школою, були «удосконалення форм і методів навчання та комуністичного виховання учнів, завершення переходу до загальної середньої освіти» [9, с. 3], формування марксистсько-ленінського світогляду та ідейних переконань учнів загальноосвітніх шкіл.

У наступному 1972–1973 н.р. зміст підвищення кваліфікації вчителів порівняно із попередніми роками практично не набув змін. Єдина зміна, яку було винесено до першочергових завдань, стосується партійного керівництва СРСР. Якщо раніше ключовими для вивчення були праці Й. Сталіна, праці М. Хрущова практично не згадувалися, то вже у визначений час наголошувалося на необхідності формування «марксистсько-ленінського світогляду, використання матеріалів XXIV з'їзду КПРС, доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л.І. Брежнєва в навчально-виховному процесі» [11, арк. 3].

Варто також зазначити, що в ці роки підвищення кваліфікації проводилося за перспективним планом, який складався на п'ять років («радянська п'ятирічка»). Навчальні плани і програми з підвищення кваліфікації надсилалися Центральним інститутом удосконалення вчителів до обласних інститутів (далі – ІУКВ). Цікавим вважаємо і те, що працівники ІУКВ мали змогу внести до цих програм певні зміни задля задоволення освітніх потреб вчителів.

Важливо, на нашу думку, звернути увагу на нововведення в організації курсового навчання, що відбулися і на його змісті. Зокрема, у 1972–1973 р. у нормативних документах, що регулюють післядипломну педагогічну освіту, зміцнюються поняття докурсової та післякурсової роботи. У докурсовий час (за 4–5 місяців до початку курсів) вчителям надавали навчальні плани роботи курсів, список літератури, яку треба опрацювати до початку курсів, орієнтовну тематику виступів на конференції з обміну досвідом (підготовка реферату). Це був своєрідний самоосвітній етап. На курсовому етапі вчителі працювали за визначеними програмами. А на звітному (післякурсовому) етапі вони отримували завдання для самостійного опрацювання (підготовки реферату) з теми, яка була суголосною темі попереднього реферату, проте продовжувала його тематично, погли-

блюючи певний аспект розглядуваної проблеми. Тематика цих (післякурсівих) тем торкалася актуальних проблем методики роботи за новими програмами. Доповіді на ці теми виголошувалися на районному чи міському семінарі [11, арк. 16].

Отже, у змісті перепідготовки вчителів у цей час питання теоретичного характеру відходять на другий план. Так, якщо у 1965–1966 та наступних роках на розгляд цих питань відводилося від 60% до 80% всього навчального плану, то у 1971–1972 н.р. на теоретичні питання відводять лише 25–35% часу, натомість превалує у навчанні (65–75%) вивчення методичних питань.

Розвиток економіки відбився у ухваленні закону СРСР «Про затвердження основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про народну освіту» (19.07.1973 р.). Цим Законом, зокрема, було проголошено, що метою освіти в країні є підготовка молоді високоосвіченої, творчо мислячої, гармонійно розвиненої та, головне, вихованих на ідеях марксизму-ленінізму переконаних бійців за комунізм [3, с. 139]. І вже у 1974 р. «Законом Української РСР про народну освіту» введено атестацію вчителів як одну із форм підвищення їх кваліфікації. На виконання цього Закону було прийнято «Положення про порядок проведення атестації вчителів загальноосвітніх шкіл». Ці документи позитивно вплинули на результати атестації педагогічних кадрів» [2, с. 11].

У цей час також було ухвалено ще низку документів, які мали регуляторний щодо освіти характер: постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про завершення переходу до загальної середньої освіти та дальший розвиток середньої загальноосвітньої школи», «Про заходи по подальшому поліпшенню умов роботи сільської загальноосвітньої школи». Документами серед основних завдань, які були поставлені перед системою післядипломної підготовки вчителів, було зазначено піднесення ідейно-політичного та наукового рівня навчально-виховної роботи в школах на основі вдосконалення її змісту, методів і форм забезпечення високого рівня знань, умінь і навичок, формування марксистсько-ленінського світогляду та комуністичних переконань учнів.

Відповідно до змісту підвищення кваліфікації вчителів у 1973–1974 рр. було внесено такі питання:

- впровадження кабінетної системи навчання, раціональне застосування технічних засобів навчання;
- тематичний облік знань, вивчення можливостей факультативів;
- удосконалення методів навчання відповідно до нового змісту навчання, використання можливостей нових програм у процесі виховання учнів, проблеми сучасного уроку;

– удосконалення форм і методів виховної роботи в школі, посилення ролі шкіл і груп із подовженим днем у навчанні і комуністичному вихованні учнів тощо [12, арк. 2].

Повністю ідеологізованими були наскрізні питання (загальнополітичні теми), які було уведено до змісту навчання вчителів. Зокрема, в Запорізькому ІУКВ прочитані такі лекції: «Ідеологічна боротьба на сучасному етапі суспільного розвитку», «Науково-технічна революція на сучасному етапі, її соціальні наслідки», «Зовнішньополітична діяльність КПРС і Радянського уряду по здійсненню Програми Миру, розробленої XXIV з'їздом КПРС», «Радянський народ – нова історична спільність людей», «Завдання шкіл у світлі рішень XXIV з'їзду КПРС, грудневого (1973 р.) пленуму ЦК КПРС» тощо [12, арк. 13].

Поштовх подальшому розвитку післядипломної педагогічної освіти було надано постановами ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про подальше удосконалення системи підвищення кваліфікації керівних працівників та спеціалістів народного господарства» (№ 933 від 13.10.1977 р.) та «Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (№ 1111 від 22.12.1977 р.). Якщо перша із згаданих постанов була конкретизована у подальших наказах Міністерства освіти СРСР щодо саме кваліфікації педагогічних кадрів, то друга «на багато років визначила шляхи розвитку вітчизняного шкільництва і виступила важливим чинником зближення загальноосвітньої і професійної школи» [1, с. 280]. Отже, в лютому 1978 р. Міністерство освіти СРСР видало наказ (№ 24) «Про затвердження кваліфікаційних характеристик посад керівних та педагогічних працівників закладів освіти», відповідно до якого у вищих навчальних закладах підвищували кваліфікацію керівники освітніх установ та викладачі ЗВО [3, с. 144].

Продовжувалося посилення ідеологічного компоненту у вихованні відповідно до постанови ЦК КПРС «Про подальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (від 26.04.1979 р.), в якому стверджувалося: «Від успіхів ідеологічної, політико-виховної роботи дедалі більше залежать хід економічного, соціально-політичного та культурного розвитку країни, повна реалізація можливостей розвиненого соціалізму, здійснення ленінського зовнішньополітичного курсу Радянського Союзу, зміцнення його міжнародних позицій» [4, с. 6].

Узагальнюючи викладене, можемо констатувати значне посилення у підготовці вчителів ідеологічного компоненту. Простежується прагнення керівних освітніх установ до всебічного та системного унормування змісту післядипломної педагогічної освіти, що позначено ухваленням низки

документів нормативно-правового характеру (партійні та урядові рішення, накази, постанови колегій Міністерства освіти СРСР та Міністерства освіти УРСР).

Висновки і пропозиції. Загалом варто зазначити, що у змісті освіти на цей час відбувалися зміни у співвідношенні науково-теоретичних та методичних знань. Значну увагу почали приділяти методичній роботі вчителя, удосконаленню його педагогічної майстерності та поліпшенню методики викладання окремих предметів. Серед провідних форм методичної роботи варто визначити індивідуальну самостійну роботу, шкільні і міжшкільні, районні (міські) методичні об'єднання, районні, міські, обласні семінари, семінари-практикуми. Саме у цей час почали системно впроваджувати поетапну післядипломну освіту (докурсову та курсову).

З огляду на звернення до сучасного стану післядипломної освіти та її досвід 70-х рр. ХХ ст. можемо припустити, що акцентування у підготовці вчителя лише на методичному аспекті (який має назву «педагогічні технології») за рахунок зменшення уваги щодо збагачення знань вчителів новітніми досягненнями науки і техніки (навіть за умов відмови від зайвої ідеологізації) матиме негативні результати. Сучасним педагогам-методистам варто врівноважити теоретичний та практичний компоненти у змісті післядипломної педагогічної освіти, зважаючи на досвід її попереднього розвитку.

Список використаної літератури:

1. Богатирчук К.О. Трудове профільне навчання учнівської молоді в Україні в 60–80-ті рр. ХХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 278–281.
2. Капченко О.Л. Діяльність районних відділів народної освіти з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в Україні (1945–1990 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 21 с.
3. Мухина Т.Г., Копосов Е.В., Бородачев В.В. История и перспективы развития отечественной системы дополнительного профессионального образования в условиях высшей школы : Монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГАСУ, 2013. 289 с.
4. О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы : Постановление ЦК КПСС от 26 апреля 1979 г. Москва : Политиздат, 1979, 14 с.
5. Сухомлинська О.В. Уплив радянської ідеології на організацію освітнього процесу в загальноосвітній школі. *Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець*

- 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.) : посібник / Кол.-в авт. : О.В. Сухомлинська, Н.П. Дічек, Л.Д. Березівська, Н.М. Гупан, Л.В. Пироженко та ін. ; за заг. ред. д. п. н., проф. Н.П. Дічек. Київ : Педагогічна думка, 2017. С. 7–26.
6. Примакова В. Вплив реформ 80-х років ХХ ст. на розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 131. С. 170–174.
  7. Прокоф'єва М.А. Народна освіта в СРСР. 1917–1967. Москва : Просвіта, 1967. 544 с.
  8. Положення про обласний (міський) інститут удосконалення вчителів : Постанова колегії Міністерства освіти України від 10.02.1971 р. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1971. № 9-10. С. 34–39.
  9. Про добір, розстановку і роботу з керівними кадрами шкіл та відділів народної освіти м. Києва : рішення Міністерства освіти України від 11.04.1973 р. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1973. № 10. С. 3–7.
  10. Річний звіт про роботу Дніпропетровського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 15, т. 5. Спр. 8260. 95 арк.
  11. Годовой отчёт о работе института усовершенствования учителей за 1972–1973 учебный год. *ДАЗО* (Держ. архів Запорізьк. обл.). Ф. 2569. Оп. 1. Спр. 552. 55 арк.
  12. Годовой отчёт о работе института усовершенствования учителей за 1973–1974 учебный год. *ДАЗО* (Держ. архів Запорізьк. обл.). Ф. 2569. Оп. 1. Спр. 582. 57 арк.

Pobocha T. The improvement of the content of teacher training on the eve of “perestroika” (70’s of XX century)

In the article it is stated that the recent educational laws in Ukraine have actualized the issue of the development of postgraduate, in particular pedagogical education, the successful development of which is seen in the light of the previous experience of educational scientists and pedagogical practitioners. Taking into account the modern scientists’ works and archival materials of the institutes of advanced training of teachers, it was made an attempt in publication to summarize the practical experience of the activities of certain educational institutions in the 70’s of the XX century. The conducted research of this problem made it possible to make a generalization about a significant increase of the ideological component in the preparation of teachers of the considered period. The intention of leading educational institutions to comprehensive and systematic normalization of the content of postgraduate pedagogical education was traced, which was indicated by the adoption of a number of normative-legal documents (party and government decisions, orders, resolutions of the colleges of the Ministry of Education of the USSR and the Ministry of Education of the USSR).

It is noted that in the content of education at that time there were changes in the ratio of scientific-theoretical and methodological knowledge. During the course preparation the considerable attention was paid to the methodical work of the teacher, to the improving of his or her pedagogical skills and to the improving of the teaching methods of certain subjects. Among the leading forms of methodical work are identified individual independent work; school and inter-school, district (city) methodical associations; regional, city, regional seminars, workshops. It is emphasized that at this particular time the gradual introduction of phased postgraduate education (to course and coursework) began to phase in.

According to the current trends in the development of postgraduate teacher education, it is assumed that the emphasis in teacher training only on a methodological aspect (nowadays called – pedagogical technologies) by reducing the focus on enriching the knowledge of teachers with the latest achievements of science and technology (even in the face of unnecessary ideologization), which occurred in the 70’s of the XX century will have negative results. It is emphasized that modern methodological educators should balance the theoretical and practical components in the content of postgraduate teacher education, drawing attention to the experience of its previous development.

Key words: content of education, advanced training of teachers, postgraduate pedagogical education, historical and pedagogical retrospective.